

Sylvia Mazurek

Geneza fundamentalizmu islamskiego

Fundamentalizm islamski to ostatnio niezwykle istotny problem, często poruszany w mediach na całym świecie, szczególnie w kontekście powstania na Bliskim Wschodzie tzw. Państwa Islamskiego. Aby dobrze go zrozumieć, konieczne jest zdefiniowanie jego istoty oraz prześledzenie, chociaż w ogólnych zarysach, jego pochodzenia, historii i mechanizmów działania. Niniejszy artykuł podejmuje tę tematykę, przedstawiając definicję fundamentalizmu islamskiego i przyczyny jego powstania oraz prezentując rozwój postaw fundamentalnych na przykładzie Iranu lat 70. XX w. Prezentacja zostanie ograniczona tylko do tego jednego przykładu ze względu na fakt, że nie jest możliwe dokładne prześledzenie rozwoju fundamentalizmu islamskiego w różnych miejscach i w różnym czasie, natomiast ruch, który rozwinął się w tym kraju, pozwala na wnikliwe przyjrzenie się wszystkim elementom charakteryzującym fundamentalizm islamski. Ze względu na objętość artykułu jego prezentacja również będzie skrótowa, ponieważ nie sposób omówić wszystkich wydarzeń i postaci, które przyczyniły się do powstania, rozwoju i tryumfu tego ruchu.

Artykuł jest podzielony na dwie zasadnicze części. Pierwsza dotyczy definicji oraz pochodzenia zjawiska fundamentalizmu muzułmańskiego, natomiast druga przedstawia rozwój fundamentalizmu w Iranie od momentu jego powstania do ustanowienia Islamskiej Republiki Iranu.

1. Fundamentalizm islamski: definicja i prekursorzy

Pierwszą i najważniejszą kwestią, jeśli chodzi o zrozumienie fundamentalizmu islamskiego, jest jego definicja. Wojciech Grabowski w swojej książce *Fundamentalizm islamski na Bliskim Wschodzie* definiuje to zjawisko jako „ruch religijny postulujący ściśle przestrzeganie prawa muzułmańskiego i ochronę tożsamości kulturowej przed obcymi wpływami, a tym samym pragnący powrotu do „fundamentów” islamu i umocnienia jego cywilizacji poprzez aktywność polityczną, kaznodziejstwo lub metody terrorystyczne”¹. Jest to uniwersalna definicja, która całościowo oddaje najważniejsze cechy fundamentalizmu muzułmańskiego, ale trzeba pamiętać, że jest to ruch niezwykle złożony, na który składają się bardzo zróżnicowane grupy i idee. Wśród jego wyznawców występują różnice w poglądach dotyczące interpretacji *Koranu* i sunny, uznawania lub

¹ W. Grabowski, *Fundamentalizm islamski na Bliskim Wschodzie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2013, s. 19.

nieuznawania poszczególnych hadisów, przynależności do jednej z czterech szkół prawnych (malikicka, hanaficka, hanbalicka, szaficka²) oraz do nurtów w ramach islamu (sunnizm, szyizm), stopnia radykalizmu i otwartości na reformy.

Żeby znaleźć źródła tak rozumianego fundamentalizmu muzułmańskiego, należy sięgnąć aż do momentu powstania islamu oraz życiorysu jego założyciela, Mahometa. Jego pełne arabskie imię brzmiało Muhammad ibn Abd Allah ibn Abd al-Muttalib, urodził się w 570 roku po Chr. w Mekce na Półwyspie Arabskim. Pochodził z plemienia Kuriaszydów, którzy na początku VII w. władali Mekką, a dokładniej z jednej z jego biedniejszych gałęzi, rodu Haszymitów³. W młodości pracował jako przewodnik karawan. W 610 r. objawił mu się archanioł Gabriel (arab. Dżibril) i przekazał mu pierwsze z serii objawień dotyczących przede wszystkim jedyne Boga oraz przyszłego Sądu Ostatecznego, który ma przeprowadzić nad światem. Po tym wydarzeniu Mahomet założył w Mekce pierwszą wspólnotę wyznającą nową, głoszoną przez niego religię, złożoną między innymi z jego żony Chadidży i kuzyna o imieniu Ali ibn Abi Talib. Pomimo swojego zaangażowania w działalność prorocką nie odniósł wielkich sukcesów w nawracaniu, przeciwnie, po pewnym czasie jego koncepcja radykalnego monoteizmu ściągnęła na niego wrogość pozostałych mieszkańców miasta, którzy utrzymywali się m. in. z obsługi pielgrzymek podążających do sanktuarium Al-Ka'by, gdzie czczono lokalne bóstwa. W 622 r. na zaproszenie mieszkańców przeniósł się do miasta Jasrib, gdzie objął funkcję politycznego i wojskowego przywódcy. Wprowadził tam twarde rządy oparte na zasadach głoszonej przez siebie wiary. Żydów, którzy mu się sprzeciwiali, nakazał wygnać lub zabić⁴.

Należy tu zwrócić uwagę, że już od samego początku istnienia islamu Mahomet stanowił dla swojej wspólnoty autorytet zarówno religijny jak i polityczny. Z tego powodu islam z zasady nie uznaje rozróżnienia na religię i politykę, ponieważ zgodnie z naukami Proroka życie ludzkie powinno być podporządkowane Bogu we wszystkich swoich wymiarach⁵. Takie podejście stanowiło żyzne podłoże, na którym przez całe wieki wyrastały radykalne interpretacje islamu, domagające się oczyszczenia religii i powrotu do pierwotnego radykalizmu. Niektóre z nich, powstałe w ostatnich stuleciach, bezpośrednio poprzedziły powstanie współczesnego fundamentalizmu.

Jedną z najważniejszych tego typu interpretacji był wahabizm. Jego nazwa pochodzi od imienia twórcy ruchu, żyjącego w XVIII w. na Półwyspie Arabskim mu-

² Zob. M. Samojedny, *Sunnickie szkoły prawa muzułmańskiego*, s. 18, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/42414/014.pdf> (dostęp: 8.04.2015).

³ Zob. Z. Landowski, *Świat arabski. Leksykon. Historia, gospodarka, kultura*, Książka i Wiedza, Warszawa 2008, s. 208 n.

⁴ Zob. J. Brosse *Wielcy mistrzowie duchowi świata*, przeł. I. Kania, Opus, Łódź 1995, s. 148 n.

⁵ Zob. R. Scott Appleby, *Korzenie terroryzmu fundamentalistycznego* [w]: *Encyklopedia terroryzmu*, przeł. A. Czerwiński, Muza, Warszawa 2004, s. 378-380.

zuluńskiego teologa Muhammada Ibn Abd al-Wahhaba, który oburzony rozpowszechniającym się sufizmem i mistycyzmem, zaczął domagać się oczyszczenia islamu z niebezpiecznych „nowinek”. Szczególnie potępiał czczenie świętych osób, grobów i miejsc jako sprzecznych z jedynością Boga i zdecydowanie krytykował zaniedbywanie przez muzułmanów przepisów religijnych oraz upadek obyczajów. Zyskał on poparcie części miejscowej ludności oraz emira (księcia) Muhammada Ibn Sauda, z którym w 1745 r. al-Wahhab zawarł sojusz gwarantujący teologowi ochronę, natomiast władcy wierność zwolenników al-Wahhaba. Ten polityczno-religijny sojusz doprowadził do szybkiego podboju kolejnych terenów przez Ibn Sauda, co poskutkowało powstaniem zrębów opartego na wahabizmie państwa, obecnej Arabii Saudyjskiej⁶.

Drugim ruchem stojącym u podstaw współczesnego fundamentalizmu islamskiego jest salafizm, który szczególnie rozwinął się w XIX w. Ruch ten odwołuje się do postaci żyjącego Ibna Tajmijji, uczonego, który w XIII i XIV w. krytykował władców mongolskich wyznających islam za prowadzenie rządów niezgodnych z zasadami wiary oraz za zaniedbywanie przez Mongołów modlitwy jako podstawowego obowiązku religijnego. Poza tym sprzeciwiał się również sufizmowi i tendencjom politeistycznym w łonie islamu. Uważał, że należy powrócić do czystości islamu z pierwszych wieków, oraz że Koran i sunna zawierają wszystkie prawa potrzebne do regulacji życia społeczno-politycznego. Są to wątki z jego myśli przejęte przez współczesny salafizm, który występuje głównie w Jordanii, a także w Egipcie, Arabii Saudyjskiej, Syrii, Iraku i Kuwejcie, zaś na Zachodzie, w Wielkiej Brytanii i USA⁷.

2. *Przyczyny powstania fundamentalizmu muzułmańskiego*

Bezpośrednią przyczyną powstania fundamentalizmu muzułmańskiego był sprzeciw ortodoksyjnych muzułmanów wobec zachodnich wpływów w państwach muzułmańskich. Aby prześledzić powody tego sprzeciwu, należy cofnąć się aż do XVIII w.

W tym okresie widoczna była już wyraźna przewaga cywilizacyjna Europy nad Imperium Osmańskim oraz innymi państwami Bliskiego Wschodu. Władcy tych państw zdawali sobie sprawę, że mogą zmniejszyć tę przewagę dzięki reformom na różnych polach, przede wszystkim jednak, prawa i edukacji. W ten sposób w XIX i XX w., na skutek kontaktów z Zachodem, zaczęły rozwijać się w tych krajach nowe instytucje, takie jak świeckie sądy oraz świeckie szkolnictwo, co sprawiało, że instytucje religijne powoli traciły swoją nadrzędną rolę w życiu społecznym i były spychane na margines⁸. Na początku XX w. na skutek rewolucji młodotureckiej władzę

⁶ Zob. W. Grabowski, *Fundamentalizm islamski...*, wyd. cyt., s. 27-32.

⁷ Zob. tamże, s. 20-26.

⁸ Zob. S. Bruce, *Fundamentalizm*, przeł. S. Królak, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2006, s. 57-60.

w Imperium Osmańskim przejęli świeccy nacjonaści, których celem była właśnie modernizacja i europeizacja państwa, natomiast w 1922 r. Mustafa Kemal Atatürk obalił sułtanat i definitywnie zakończył epokę Imperium Osmańskiego. Utworzył republikę, wprowadzając autorytarne rządy i tworząc, wbrew zasadom islamu, pierwsze arabskie państwo świeckie. W Turcji proces ten zakończył się powodzeniem, jednak w przypadku innych państw, jak chociażby Iranu, podobne usiłowania poskutkowały w odmienny sposób: próby przeprowadzania radykalnych reform zakończyły się fiaskiem i gwałtownym zwrotem w kierunku muzułmańskiej tradycji⁹.

3. *Przypadek Iranu*

Na gruncie fundamentalizmu muzułmańskiego Iran jest jednym z najciekawszych przypadków z dwóch powodów: po pierwsze, stanowi przykład wyjątkowo spektakularnego tryumfu tego ruchu wśród państw Bliskiego Wschodu, po drugie, w przeciwieństwie do pozostałych państw tego regionu, przeważa tam szyizm, co skutkuje istnieniem silnej i autonomicznej od państwa hierarchii przywódców duchowych.

Od XIX w. rozpoczęło się powolne gospodarcze uzależnianie Iranu od Wielkiej Brytanii, spowodowane m. in. otwarciem Zatoki Perskiej dla handlu z Wielką Brytanią i zaciąganiem zagranicznych pożyczek. W 1921 r. władzę przejął dowódca sił zbrojnych Reza Chan, który w 1925 r. pełnił również rolę szacha (króla). W trakcie swoich rządów postawił na uniezależnienie swojego kraju od politycznych wpływów Wielkiej Brytanii, a także rozpoczął reformy modernizacyjne, które miały pośrednio przyczynić się do szybszego rozwoju cywilizacyjnego kraju, m. in. wprowadził zakaz noszenia tradycyjnego stroju przez mężczyzn i czadoru przez kobiety, powołał Uniwersytet Teherański, pozbawił uprawnień prawniczych szkoły muzułmańskiej. Wystąpienia niezadowolonej z jego polityki opozycji tłumił krwawo przy pomocy armii. Okres do roku 1979 to czas rządów Reza Chana Pahlawi oraz jego syna Mohammada Reza Pahlawi¹⁰ kontynuującą modernizacyjną (lecz także prozachodnią) politykę, ale jednocześnie również czas nieustannych rozgrywek między USA a ZSRR o ekonomiczne i militarne wpływy w Iranie. Był to też czas nieustannych konfliktów między władzą a zróżnicowaną opozycją: radykalnymi muzułmanami, liberałami, nacjonalistami i komunistami (ci ostatni, inspirowani przez ZSRR, często posuwali się do działań terrorystycznych)¹¹.

⁹ Zob. tamże, s. 59 n.

¹⁰ Mohammad Reza Pahlawi (1919 – 1980) – ostatni szach Iranu panujący w latach 1941-1979. Wstąpił na tron po obaleniu przez brytyjskie i radzieckie wojska jego ojca Reza Chana Pahlawi. Zob. A. Palmer, *Kto jest kim w polityce. Świat od roku 1860*, przeł. W. Horabik, T. Szafranski, Magnum, Warszawa 1998, s. 306 n.

¹¹ Zob. S. Bruce, *Fundamentalizm*, wyd. cyt., s. 61-65.

4. Próby modernizacji i reakcje opozycji

Reza Chan Pahlawi i jego syn podjęli próbę gwałtownej modernizacji gospodarczej, która okazała się nieudana z powodu braku specjalistów i infrastruktury. Paradoksalnie bogactwo Iranu pochodzące ze sprzedaży ropy, ze względu na złe zagospodarowanie, doprowadziło raczej do załamania rodzimej gospodarki niż rozwoju. Próby te jeszcze bardziej uzależniły Iran od Zachodu poprzez konieczność sprowadzania do kraju brakujących naukowców, technologii i surowców. Jednocześnie wprowadzane były kolejne reformy społeczne, zmierzające do laicyzacji państwa na wzór krajów zachodnich: utworzony został świecki ruch nacjonalistyczny z organizacjami także dla kobiet i młodzieży, prawo głosu zostało rozszerzone również na kobiety, przeprowadzana została sekularyzacja prawa. Te procesy (zarówno uzależniania Iranu od Zachodu, jak i sekularyzacja) spowodowały gwałtowny sprzeciw opozycji religijnej. Opozycjoniści przedstawiali rząd jako zdrajcę islamu, który sprzeniewierzył się Bogu i oddał Irak we władanie niewiernych¹².

Jednym z najbardziej znanych przywódców duchowych stojących na czele opozycji był ajatollah¹³ Ruhollah Musawi Chomeini¹⁴. Mieszkał on w świętym mieście Qom i przez około 20 lat studiował szyicką teologię. Zaczął krytykować posunięcia władzy już w 1941 r., oskarżając szacha o rozmyślne ignorowanie zasad islamu i osłabianie wspólnoty religijnej, jednak działalność otwarcie skierowaną przeciw władzy rozpoczął dopiero w latach 60. W 1962 r. zdecydowanie wystąpił przeciw przyznaniu kobietom i niemuzułmanom praw wyborczych, a także przeciw innym reformom społecznym, które uważał za owoc spisku sił wrogich islamowi, a szczególnie „żydowskich szpiegów i syjonistów”¹⁵. W lipcu 1963 r. został zatrzymany z powodu przemówienia, w którym potępił rząd za wprowadzanie nowych praw. Jego aresztowanie spowodowało liczne protesty w całym kraju. Ostatecznie Chomeini został skazany na banicję i udał się najpierw do Turcji, później do Iraku oraz Francji¹⁶. Na wygnaniu nie zakończył swojej aktywności politycznej, przesyłając do kraju przemówienia nagrane na kasetach magnetofonowych¹⁷.

¹² Zob. tamże.

¹³ Ajatollah (arab. „ajat Allah” – „cudowny znak Boga”) – w szyizmie zaszczytny tytuł przyznawany wybitnym teologom, którzy są według niektórych szkół uprawnieni do stanowienia prawa. Inne określenie ajatolla-cha to „mardża at-taklit” – „źródło do naśladowania”. Zob. *Pojęcia, nazwy, terminy: ajatollah* [w]: Z. Landowski, *Świat arabski...*, wyd. cyt. s. 209.

¹⁴ Chomejni (1902-1989) - szyicki przywódca duchowny i polityczny, ajatollah, polityczny przywódca Iranu w latach 1979–1989. Zob. A. Palmer, *Chomeini Ajatollah (Ruhollah Musawi)* [w]: *Kto jest kim w polityce*, wyd. cyt., s. 89 n.

¹⁵ Cyt. za S. Bruce, *Fundamentalizm*, wyd. cyt., s. 66.

¹⁶ Zob. A. Palmer, *Chomeini Ajatollah (Ruhollah Musawi)*, wyd. cyt.

¹⁷ Zob. S. Bruce, *Fundamentalizm*, wyd. cyt., s. 77 n.

Tymczasem w Iranie narastały antyrządowe nastroje. Z jednej strony wprowadzane przez rząd reformy nie spełniły pokładanych w nich nadziei, co było powodem rozczarowania wielu obywateli, którzy wcześniej popierali szacha, z drugiej zaś coraz większe podporządkowanie kraju Zachodowi (m. in. wprowadzenie immunitetu dyplomatycznego dla wszystkich żołnierzy brytyjskich stacjonujących w Iranie) oraz wystawne życie dworu za pieniądze ze sprzedaży ropy naftowej coraz bardziej raziło i oburzało Irańczyków. Ponadto bardzo skutecznie zniechęcała obywateli do władzy wprowadzana przez szacha, nierzadko radykalnymi metodami, polityka laicyzacji – zdarzało się, że funkcjonariusze policji zmuszali kobiety do zdjęcia czadoru na ulicy¹⁸. Jedyną odpowiedzią szacha na rosące niezadowolenie społeczeństwa było stosowanie systemu represji, którego głównym narzędziem była siejąca postrach tajna policja polityczna SAVAK¹⁹. Poza tym wprowadzona została ścisła cenzura, a w 1975 r. również system monopartyjny.

W tych okolicznościach coraz więcej osób odwracało się od władzy oficjalnej do władzy alternatywnej w postaci fundamentalistycznych przywódców duchowych stojących na czele religijnej opozycji. Opozycja ta aktywnie działała, by zwiększyć swój wpływ na społeczeństwo, tworząc alternatywne instytucje, takie jak grupy samopomocowe, banki i autobusy szkolne. Ponadto opozycjoniści utworzyli gęstą sieć małych grup spotykających się w prywatnych domach oraz powołali do życia straż obywatelską czuwającą nad przestrzeganiem zasad islamu, a także zachęcali ludzi do rozstrzygania sporów przez sądy religijne, a nie państwowe. Wszystkie te działania sprawiały, że liczba zwolenników fundamentalistycznych duchownych szybko rosła²⁰.

Co ciekawe, religijnych ekstremistów popierali również liberałowie oraz inni przeciwnicy rządu, przekonani, że to właśnie ta część opozycji ma największe szanse na obalenie szacha i zaprowadzenie sprawiedliwości. Przekonanie to było dodatkowo wzmacniane przez fakt, że działający na wygnaniu Chomeini (od 1978 r. w Paryżu) często przedstawiał się jako obrońca demokracji i praw człowieka, a nie jako religijny

¹⁸ *Irańska rewolucja islamska - przyczyny i skutki. Koniec monarchii, powrót ajatollaha Chomeiniego - aud. Piotra Kędziorka z udziałem Krzysztofa Strachoty, etnologa z Ośrodka Studiów Wschodnich (listopad 2000 r.)* <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/926913,Ruhollah-Chomeini-przejmuje-wladze-w-Iranie> [dostęp: 10.04.2015].

¹⁹ SAVAK (Narodowa Organizacja Wywiadu i Bezpieczeństwa) został utworzony w 1957 r. Łączył cechy wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznej. Zajmował się inwigilacją obywateli w każdej dziedzinie życia, a w przypadku podejrzenia o działalność na szkodę państwa prowadził przesłuchania, w trakcie których stosowano psychiczne i tortury, często prowadzące do śmierci przesłuchiwanym. Szach – generalnie żyjący w oderwaniu od problemów mieszkańców jego kraju – utrzymywał, że nie wie o stosowanych przez SAVAK brutalnych metodach, i że zatrzymywani przez tę organizację dysydenci to wyłącznie niebezpieczni komuniści. Zob. L. Czulda, *Savak: irańskie Gestapo*, „Uważam Rze Historia”, nr. 2(23) luty 2014, s. 32-35.

²⁰ Zob. S. Bruce, *Fundamentalizm*, wyd. cyt., s. 68-70.

radykał. W swoich wystąpieniach deklarował m. in. chęć wprowadzenia równouprawnienia dla kobiet oraz swobody wyboru stroju i pracy zawodowej²¹.

5. *Wybuch rewolucji islamskiej*

W drugiej połowie lat 70. sytuacja ekonomiczna w kraju pogarszała się. Spadły przychody ze sprzedaży ropy i rosła inflacja, co odbiło się negatywnie na warunkach życia mieszkańców Iranu, wywołując rosnące niezadowolenie. Sytuacja szczególnie zaostrzyła się w styczniu 1978 r., kiedy jeden z prorządowych dzienników opublikował paszkwil oczerniający Chomeiniego, co spowodowało gwałtowne protesty zwolenników ajatollaha w mieście Qom, do stłumienia których użyte zostało wojsko. Kilka osób zostało zabitych, co było powodem kolejnych protestów, krwawo tłumionych przez siły wojskowe, między innymi w lutym w mieście Tebriz, gdzie zginęło kilkanaście osób. Po tych wydarzeniach w całym kraju rozpoczęły się masowe demonstracje antyrządowe, a także akty przemocy wymierzone w instytucje państwowe, takie jak urzędy czy posterunki policji. Coraz częściej dochodziło także do ataków na miejsca uznawane za sprzeczne z zasadami islamu: banki, kina czy kluby nocne²². Szach próbował załagodzić sytuację, obiecując ograniczenie działalności SAVAK-u oraz zwiększając nieco swobody obywatelskie, co jednak miało tylko ten skutek, że jeszcze bardziej zmotywowało opozycję do działania. Wiosną i latem 1978 r. trwały antyrządowe wystąpienia i wciąż dochodziło do starć między demonstrantami a policją i wojskiem, skutkiem czego 11 sierpnia w kilku miastach wprowadzono godzinę policyjną, a we wrześniu na terenie całego kraju stan wojenny. Decyzja ta spowodowała kolejną masową demonstrację w Teheranie, w trakcie do stłumienia której zostało wysłane wojsko. Zginęło wtedy kilkadziesiąt osób²³.

W październiku rozpoczął się strajk generalny, do którego przyłączyły się także media. Na ulicach trwały ciągłe walki demonstrantów z wojskiem i policją. Protestujący palili także restauracje, kina oraz sklepy. Szach, próbując po raz kolejny opanować sytuację, zdecydował o udzieleniu amnestii tysiącowi czterystu osobom, co jednak okazało się błędem, ponieważ zwolnieni z więzień opozycjoniści, często posiadający już duże doświadczenie w konspiracji i terroryzmie, natychmiast przyłączyli się do protestów. W listopadzie szach powołał nowego premiera, Gołama Reżę Azhaliego, który, z jednej strony, zdecydował o aresztowaniu niektórych urzędników (w tym byłego szefa SAVAK-u), z drugiej, zaostrzył cenzurę i rygor dotyczący stanu wojennego. Na nie wiele to

²¹ Zob. R. Czulda, *Iran 1925-2014. Od Pahlawich do Rouchaniego*, WN PWN, Warszawa 2014, s. 95.

²² Zob. K. M. Andrusiewicz, *Rewolucja islamska w Iranie. Przyczyny - przebieg - konsekwencje*, „Konteksty społeczne”, nr. 1(1) 2013, s. 30.

²³ R. Czulda, *Iran 1925-2014...* wyd. cyt. s. 94.

się zdało, ponieważ już pod koniec listopada odbył się wielki protest zainicjowany przez przywódców religijnych, a w grudniu, z okazji rozpoczęcia miesiąca Muharram, miały miejsce liczne masowe procesje religijne na ulicach miast. Wkrótce później szach, w geście desperacji, powołał na stanowisko premiera opozycjonistę Szapura Bahtiara, który, ze względu na współpracę z szachem, szybko stracił poparcie opozycji. W tym momencie władza była gotowa już na niemalże wszystkie możliwe ustępstwa, aby tylko opanować sytuację. Zwolniono z więzień większość więźniów politycznych, obiecano rozwiązanie SAVAK-u oraz demokratyzację państwa, jednak także te kompromisy nie zadowolily bardziej radykalnej, przeważającej części opozycji. W tej sytuacji szach zdecydował się opuścić Iran, wyjeżdżając – według oficjalnej wersji – „na wakacje”. Kiedy opuszczał Teheran, żegnały go tłumy zwolenników, co dobrze ilustruje podział irańskiego społeczeństwa – szach, dzięki swojej szczerzej chęci poprawy stanu państwa i wielu reformom, które w ciągu kilkunastu lat doprowadziły do szybkiego podniesienia warunków życia obywateli, wciąż był uwielbiany przez znaczną część społeczeństwa²⁴.

Wyjeżdżając szach pozostawił władzę w rękach premiera Bahtiary, który jednak był bezsilny wobec narastającej fali strajków i wojskowych buntów. Protestujący uniemożliwiali pracę urzędów, na ulicach wciąż dochodziło do starć, a wielu żołnierzy przeszło na stronę rewolucjonistów, co jeszcze komplikowało sytuację. Co prawda rząd wciąż cieszył się dużym poparciem zwykłych obywateli, czego dowodem była stutysięczna prorządowa demonstracja, która odbyła się 25 stycznia 1979 r., ale jego zwolennicy, w przeciwieństwie do muzułmańskich fundamentalistów, nie byli dobrze zorganizowani ani szczególnie chętni do walki w obronie władzy. Premier próbował jeszcze porozumieć się z Chomeinim, lecz ten zdecydowanie odrzucił propozycję negocjacji i zażądał natychmiastowej dymisji rządu.

Na początku lutego do kraju powrócił Choimeni, by osobiście stanąć na czele trwającej rewolucji. Zaraz po przybyciu powołał rząd rewolucyjny, któremu przewodził powszechnie szanowany religijny zwolennik laicyzmu Mehdi Bazargan. Między 9 a 11 lutego popierający ajatollaha kadeci szkoły lotnictwa wojskowego pokonali w Teheranie Gwardię Królewską, przejmując kontrolę nad miastem i otwierając Choimeniemu drogę do przejścia pełni władzy. Natychmiast po tych wydarzeniach wojsko złożyło Choimeniemu gwarancję neutralności, wycofując jednocześnie swoje poparcie dla oficjalnego rządu, co oznaczało praktyczny koniec rządów premiera Bahtiary i przejście władzy przez ajatollaha²⁵.

²⁴ Zob. tamże, s. 100-102.

²⁵ Zob. K. M. Andrusiewicz, *Rewolucja islamska w Iranie...*, wyd. cyt., s. 31.

6. Rewolucyjne rządy i ustanowienie Islamskiej Republiki Iranu

Rewolucyjne siły szybko przeszły od działalności chaotycznej do w pełni zinstytucjonalizowanej i uporządkowanej. Rewolucyjne komitety i sądy zostały podporządkowane władzy państwowej, przystąpiono do krwawych czystek wśród przywódców wojska i SAVAK-u²⁶, odwołano wielu ambasadorów i przedstawicieli korpusu dyplomatycznego z powodu ich rzekomych powiązań z tajną policją lub zdrady²⁷.

Nowa władza natychmiast rozpoczęła także stanowienie nowego prawa, które sankcjonowałyby wprowadzane porządki. Już 30 marca odbyło się referendum, w którym 98,2% głosujących opowiedziało się za ustanowieniem Islamskiej Republiki Iranu i przeciw powrotowi monarchii. Nowa republika została proklamowana już 1 kwietnia 1979 r.²⁸. Jej konstytucja w artykule pierwszym powoływała się na wyniki referendum, natomiast w artykule czwartym ogłaszała iż „Wszystkie prawa i przepisy cywilne, karne, finansowe, ekonomiczne, administracyjne, kulturalne, wojskowe, polityczne oraz inne, muszą być wzorowane na nakazach islamu”²⁹. Najwyższym zwierzchnikiem państwa został *Wali faqih*, czyli religijno-polityczny Najwyższy Przywódca, stojący ponad parlamentem i prezydentem³⁰.

Zgodnie z przymiotnikiem „islamska” w nazwie republiki nowe władze szybko zaczęły wprowadzać prawa zgodne z szariatem³¹. Wyraźnie ograniczono prawa kobiet, wprowadzając surowe regulacje dotyczące ich ubioru, zachowania i dopuszczalnych zawodów, w których mogą pracować, zakazano importu alkoholu i wieprzowiny, ocenowano zachodnie filmy i wprowadzono zakaz słuchania muzyki pop. W następnych latach została wprowadzona bardzo rozbudowana propaganda, o skali porównywalnej do tej z III Rzeszy: do szkół wprowadzono nowe podręczniki wychwalające islam i rewolucję, nazwy ulic odwołujące się do szacha zmieniono na nazwy nawiązujące do ajatollaha i męczenników, publicznie palono niewygodne książki, a dysydentów poddawano poka-

²⁶ „Łącznie w wyniku rewolucji Iran stracił aż 12 tys. oficerów z czego 50% stanu osobowego od majora do pułkownika. Za korupcję, wspieranie reżimu szacha, zbrodnie przeciw narodowi irańskiemu i wystąpienie przeciwko Bogu przed plutonami egzekucyjnymi stanęli wszyscy żyjący wówczas dyrektorzy SAVAK-u.” R. Czulda, *Iran 1925-2014...* wyd. cyt., s. 104.

²⁷ Zob. tamże, s. 102-104.

²⁸ Zob. K. M. Andrusiewicz, *Rewolucja islamska w Iranie...* wyd. cyt. s. 31-32.

²⁹ Cyt. za tamże.

³⁰ Zob. M. Bankowicz, *Iranu, system polityczny* [w]: *Słownik polityki*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1999, s. 90.

³¹ Szariat (arab. szari'a) to zespół zasad i przepisów regulujących wszystkie dziedziny życia wyznawców islamu. Według muzułmanów jest to prawo będące dziełem Boga, więc obowiązuje wszystkich członków wspólnoty. Dzieli się na dwie podstawowe części: ibadat (dotyczącą kwestii religijnych) oraz mu'amalat (dotyczącą kwestii doczesnych, takich jak administracja, ekonomia i stosunki społeczne). Przepisy ustalane są na podstawie dwóch podstawowych kategorii: tego co jest według Koranu dozwolone (halal) i zakazane (haram). Tradycyjne szkoły prawne (cztery sunnickie i jedna szyicka) wykształciły odrębne systemy prawne dotyczące szariatu. Zob. tenże *Prawo muzułmańskie* [w:] tamże, s. 226 n.

zowym procesom rewolucyjnym. Wszystko to spowodowało protesty intelektualistów i studentów, czyli środowisk o orientacji tradycyjnie liberalnej lub lewicowej, w reakcji na które w 1980 r. Choimeni zdecydował o zamknięciu uniwersytetów na dwa lata. Gdy je ponownie otwarto, każdy student podlegał specjalnej kontroli. Jednocześnie Chomeini powołał do życia Islamską Partię Republikańską, której hasło brzmiało „Jedna wspólnota, jedna religia, jeden porządek, jeden przywódca”³².

Usunięcie szacha i zwycięstwo opozycji nie doprowadziło do stabilizacji irańskiej scenie politycznej, przeciwnie: w ruchu rewolucjonistów szybko stały się widoczne rozłamy. Główna linia podziału między wykształconymi obozami przebiegała między zwolennikami umiarkowanej islamizacji pod wodzą prezydenta Mehdiego Bazargana, który otwarcie krytykował brutalne metody nowych władz, oraz jego następcy (Bazargan zginął w niewyjaśnionych okolicznościach we wrześniu 1979 r.), umiarkowanego liberała Abolhasana Bani Sadra, a radykałami pod wodzą Choimeniego. Walki o władzę między tymi dwoma ugrupowaniami doprowadziły do tego, że w 1981 r. Bani Sadr został pozbawiony urzędu i musiał uciekać za granicę, co teoretycznie pozostawiło pełnię władzy w rękach radykałów. W praktyce jednak opozycja była coraz bardziej aktywna na ulicach, a urzędnicy nowej władzy często padali ofiarą zamachów terrorystycznych, przygotowywanych głównie przez komunistów, z którymi jeszcze niedawno byli w sojuszu przeciw szachowi³³.

Wydarzenia z następnych lat stanowią już historię Islamskiej Republiki Iranu, nie zaś samej rewolucji, która doprowadziła do jej ustanowienia, dlatego też niniejsza praca ich nie obejmuje. Pominięte zostały również niektóre ważne epizody, które miały wymiar bardziej polityczny a nie religijny i nie dotyczyły bezpośrednio przebiegu rewolucji, takie jak zajęcie w listopadzie 1979 r. przez irańskich studentów amerykańskiej ambasady.

Podsumowanie

Fundamentalizm islamski opiera się na postulacie ścisłego przestrzegania prawa muzułmańskiego oraz ochrony miejscowych tradycji i zwyczajów przed obcymi, głównie zachodnimi wpływami. Jest w nim widoczna także chęć powrotu do źródeł islamu, czyli do odtworzenia idealnej, jednomysłnej wspólnoty, takiej jak ta, którą za swojego życia założył prorok Mahomet.

Wszystkie te cechy można odnaleźć w ruchu, który pod koniec lat 70. doprowadził w Iranie do obalenia monarchii i ustanowienia islamskiej republiki. Ruch ten, pod

³² Zob. R. Czulda, *Iran 1925-2014...*, wyd. cyt., s. 104-108.

³³ Zob. tamże, s. 108-113.

duchowym przywództwem Ruhollaha Musawi Chomeiniego, gwałtownie sprzeciwiał się laicyzacji życia społecznego oraz zachodnim wpływom w Iranie i domagał się wprowadzenia prawa opartego na Koranie. Dzięki znaczącemu wsparciu innych frakcji politycznych, wrogo nastawionych do szacha, zdołał objąć władzę i przeprowadzić islamizację prawa i życia społecznego, w spektakularny sposób wcielając w życie postulatory fundamentalistów.

The emergence of Islamic fundamentalism

The article focuses on the Islamic fundamentalism. The first section describes the emergence and the story of Islamic fundamentalism. The second part of the article discusses Islamic revolution in Iran in 1979 and the establish Islamic Republic of Iran.